

VJERONAUKA I “KULTURA RELIGIJA”

ODNOS I MOGUĆNOSTI DIJALOGA*

Nusret ISANOVIĆ

“Sigurno, rekoh, znanje je hrana duše i moramo paziti, moj prijatelju, da nas sofist ne prevari kad hvali ono što prodaje, poput trgovaca na malo ili na veliko koji prodaju hranu za tijelo; jer oni hvale bez razlike svu svoju robu, a da ne znaju koja je stvarno korisna, a koja štetna. To ne znaju ni njihovi kupci... Na sličan način i oni koji raznose dobra znanja, obilaze gradove i prodaju ih na veliko i na malo svakome tko ih treba, hvale sve odreda; premda se ne bih čudio, o moj prijatelju, kad mnogi od njih stvarno ne bi znali kakav je njihov efekt na dušu, a isto tako ni njihovi kupci, ako onaj koji kupi ne bi slučajno bio liječnik duše. Ako, dakle, imaš znanje o onome što je dobro ili loše možeš sa sigurnošću kupovati nauku od Protagore ili od bilo koga drugoga, ali ako nemaš, tada, o moj prijatelju, zastani i ne prepuštaj svoje najdublje interese igri slučaja. Jer, mnogo je veća je opasnost u kupovanju znanja nego u kupovanju mesa i pića...”

Platon, *Protagora*

Uvod

Ova konferencija je nepretenciozno (ili možda upravo pretenciozno) označena kao *konsultacija* o uvođenju predmeta “Kultura religija” u bosan-

skohercegovački školski sustav, što u sebi skriva mogućnost višestrukog zavodenja. Iako vjerodostojno značenje riječi *konsultacija* (lat. *consultare* - promisliti, savjetovati, tražiti mišljenje, vijećati) već dovoljno precizno oslovljava svijest i obavezuje na odgovornost, njene naviknute i svakodnevnjem opterećene konotacije otvaraju prostor za pitanje: da li se naše učešće, posebice učešće predstavnika bosanskohercegovačkih vjerskih institucija, može svesti tek na puklo iznošenje mišljenja i njihovo kurtuazno oslušivanje; svesti tek na *konsultiranje* o *zadatoj* temi bez mogućnosti sudjelovanja u formuliranju konačnog stava i stvarnog utjecaja na određivanje cilja, statusa, sadržaja i smisla naumljenog nastavnog predmeta?

Osobno sam sklon povjerovati da ova konferencija - pored toga što je organizirana kako bi bila znanstvena i stručna potpora uvođenju jednog sasvim specifičnog predmeta u naše škole i djelotvoran prilog njegovom zasnivanju i realizaciji - očituje stvarnu volju organizatora i uključenih međunarodnih organizacija da u suradnji sa mjerodavnim snagama iz Bosne i Hercegovine dospiju do najsvrsishodnijih rješenja koja će, pored ostaloga, počivati na uvažavanju naše odgojno-obrazovne tradicije, kulturne i duhovno-religijske osobitosti; na uvažavanju prava roditelja da odaberu odgoj i obrazovanje za svoju djecu prema

* Ovaj rad je neznatno dopunjeno izlaganje na Međunarodnoj stručnoj konsultaciji o uvođenju predmeta “Kultura religija” u škole Bosne i Hercegovine, koje je održano od 18.-21. marta 2001. godine na Ilidži kod Sarajeva.

demokratskim standardima suvremenog pluralnog društva.

Moram priznati da sam pomalo zatečen dubinom implicirane odgovornosti i složenosti zadatka koja je pred nas, učesnike ove konferencije, postavljena. Što se mene osobno tiče, nisam sasvim siguran da su moje intelektualne moći, dostignuta iskustva, stručna i znanstvena kompetencija dovoljni kako bih mogao *djelotvorno* i dostatno kvalitetno odgovoriti zahtjevima pred koje nas postavlja ovdje zadata tema.

Dvojbe oko naziva nove nastavne discipline

Termin impliciran u sintagmatskoj naspramnosti "Kultura religija", kao naziv za novi predmet u našim školama nadaje se vrlo privlačno, skoro zavodljivo. On posjeduje ugodnu morfologiju i zvučnu receptibilnost. A, da li i dovoljnu semantičku i logičku smislenost i epistemološku zasnovanost? Po mom sudu, na ovo pitanje se ne može odgovoriti potvrdno. Nakon znatnih uvida u literaturu, stanovitih hermeneutičkih napora, potrage za uporištem pojmovnog i epistemološkog smisla ove sintagme, nisam uspio u njoj otkriti neophodana uporišta za dostatno suvislo imenovanje nove nastavne discipline. Nakon svega, ne bih mogao utemeljeno i bez ozbiljnih teškoća odgovoriti na pitanje: Šta je "Kultura religija"?

Možemo li govoriti, primjerice, o kulturi povijesti, kulturi umjetnosti, filozofije, znanosti, o kulturi materije a da pritome ne izazovemo ozbiljne nedoumice i dojam nejasnoće? U znatno smokčijoj poziciji kada govorimo o povijesnoj, umjetničkoj, filozofskoj, znanstvenoj ili religijskoj kulturi.

Naše želje, namjere i potrebe mogu biti sasvim opravdane, dobronamjerno motivirane i realno moguće. Ali to nije dovoljno. Da bismo ih realizirali moramo biti suvisli, logični u našem mišljenju, jeziku, u upotrebi sredstava i djelovanju. Neko će reći da ljudi grade pojmove i određuju im značenja. To je tačno, ali pritome moraju uvažavati odgovarajuće tradicije mišljenja i semiotiku znanosti, polaziti od određenih lingvističkih postulata i hermeneutičkih obrazaca; od uvažavanja principa logike i zakonitosti uma.

No, teškoće nisu vezane samo za otkrivanje značenja novih riječi i definiranje novih pojmova. Tim teškoćama obilježeni su svi opći pojmovi kao što su: religija, istina, dobro, ljubav, kultura, umjetnost, znanost, život, misao, duh itd. Nijedan od ovih pojmova do danas nije toliko precizno definiran da bi se potpuno izbjegla njihova višeznačnost i neupitnost.

Sintagma "kultura religija" sadrži dvije vrlo utjecajne riječi, iznimne značenjske moći i duhovno-povijesne ostvarivosti. Značenje svake od njih bitno određuje intelektualnu povijest čovjeka i dominira raznolikim svjetovima njegove kulture. I ovi, fundamentalni pojmovi ljudskoga uma prošli su duga razdoblja sazrijevanja i pripreme prije nego su prispjeli za definiranje. Njihova značenja (pa ni etimologije) ni danas nije moguće jednoznačno i sa potpunom pouzdanošću odrediti. Uostalom "nijedan pojam koji nam stoji na raspolaganju ne može se definisati savršeno tačno".¹ To se osobito odnosi na *kulturu*. Skoro svaki značajniji mislilac, kulturolog i kulturni antropolog ima svoje razumijevanje i određenje ovoga pojma.²

Slično je i sa pojmom religija.³ Religija je jedan od najdominantnijih oblika i integralnih dijelova kulture. Određenja ovoga pojma i njegove etimologije također su višestruko različita i mnogoznačna. "Teologija, filozofija, povijest, sociologija i psihologija različito određuju fenomen religije. Tako teologija određuje religiju u okvirima poruke svoje objavljene vjere; filozofija u okvirima racionalne spoznaje i teodicejskih zaključaka; povijest u okvirima sakralnog iskustva tijekom prošlosti; sociologija u okvirima društvenih zbivanja i vjerničkih ustanova; psihologija u okviru društvenih doživljaja."⁴

Iako se radi o vrlo bliskom nam pojmu, skoro da je nemoguće dospjeti do njegove preciznije i jedinstvene definicije. To unekoliko potvrđuje i ugledni suvremeni poljski filozof Leszek Kolakowski, koji tvrdi: "Ja nikako nisam siguran u to šta je religija."⁵ Ponekad izgleda da je najteže precizno govoriti i odrediti ono što nam je blisko i što nas najneposrednije oslovljava.

Uprkos nemjerljivom semantičkom bogatstvu pojmova kultura i religija i pripadajućim im nepreciznostima pri definiranju, različitim spojevima i odnosom njihovog značenjskog smisla nastajale su, osobito u modernoj povijesti evropskog

uma, mnoge bliske nam sintagme i novi pojmovi.

Sljedeća teškoća vezana je za vrstu kulturnih oblika, narav samoga fenomena kultura i njegov duhovno-povijesni realitet, te za distinkcije unutar njenog općeg pojma.

U predloženom nazivu novoga predmeta pojam *kultura* bi presudno određivao odnos prema izučavanim religijama. Stoga bi bilo neophodno prethodno razjasniti i odgovoriti na pitanje o kakvoj je kulturi riječ: tradicionalnoj ili modernoj, okcidentalnoj ili orijentalnoj, katoličkoj, pravoslavnoj ili islamskoj, sakralnoj ili profanoj, sekularnoj, religijskoj ili religioznoj. Tim prije što se neke od ovih kulturnih formi, ili uzajamno skoro potpuno isključuju ili su po duhu sekularne i suprotstavljene religiji. Tako primjerice, neke bitne odrednice i najnosiviji oblici moderne zapadnoevropske kulture kao što su: znanost, filozofija, umjetnost, politika nastali su iz odnosa negativiteta i potrebe prevladavanja religije. One odražavaju profanu narav te kulture i ispostavljaju zahtjev za transformiranje religije i njenim prilagodavanjem svijetu iz kojeg odsustvuje Bog.⁶

Sva dosadašnja iskustva, također, pokazuju da je vrlo neuputno i rizično ulaziti u školski odgojno-obrazovni prostor sa novom disciplinom bez prethodno dobro osmišljenog njenog cilja i profilirane epistemologije. Stoga je pri provjeri valjanosti predloženog naziva novog predmeta ("Kultura religija") nužno ustanoviti koje područje znanosti ili, pak, znanstveno legitimiranog znanja čini njegovo znanstveno zaleđe i osigurava mu dostatnu kompetenciju za valjano epistemološko utemeljenje i nastavnu realizaciju. Vjeronauti, primjerice, to osiguravaju vjerske znanosti i teologija, "kao znanstveno razmatranje vjere".

Posljednjih nekoliko desetljeća, unutar i izvan Crkve, razmatrana je mogućnost uvođenja u školsku nastavu predmeta *religijska* (ili *religiozna*) *kultura*, umjesto *vjeronauke*, što bi, po mišljenju predlagača, bilo mnogo primjerenije školama suvremenih demokratskih i svjetonazorski pluralnih društva. Razlog zbog kojeg, koliko je meni poznato, nigdje do danas u Evropi nije službeno prihvaćen ovaj naziv (pa ni sintagma *religiozna kultura*) jeste upravo njegova nesigurna epistemološka zasnovanost i nedovoljna ukorijenjenost u *zapadnoevropsku tradiciju*.

Iz naprijed spomenutih razloga mislim da je za imenovanje nove nastavne discipline neprikladan i neutemeljen naziv "Kultura religija". Stoga predlažem da naziv novog nastavnog predmeta bude ili *povijest* (*ne historija*⁷) *religija* ili samo *kultura*. Prvi naziv bi potpuno odgovorio osnovnoj zamisli novoga predmeta. Sadržaji njegovog znanja mogli bi se isposredovati znanstvenom metodom, a epistemološko uporište bi mu bila povijesna znanost. Ukoliko bi se, pak, prihvatio drugi naziv predmeta, dakle *kultura*, predviđeni sadržaji "Kulture religija" bili bi samo jedan njegov dio i realizirali bi se u starijim razredima osnovne i srednje škole. Ostali sadržaji ovoga predmeta odnosili bi se na kulturu življenja, ponašanja, stanovanja, komuniciranja; kulturu dijaloga, mišljenja, govora; na razvoj ekološke svijesti, demokratskog i građanskog života itd, i mogli bi se uvrstiti u nastavne planove i programe svih nivoa obrazovanja.

Uvažavanje različitih svjetova kulture kao uvjet cjelovitog odgoja i obrazovanja

Ne postoje bitne pretpostavke da bi se moglo suvislo i utemeljeno govoriti o odnosu "Kulture religija", dakle onoga što još nije i Vjeronauke, kao onoga što već jeste. Stoga ću radije nešto reći o svjetovima koji zahtijevaju ove predmete, čine njihov vrijednosni osnov i duhovno-povijesni *background*. Od odnosa prema ovim svjetovima i razumijevanja njihovog stvarnog smisla zavise i odnosi prema svim formama realnosti koje su oni omogućili.

Bez obzira kako se zvao novi predmet on će legitimno pripadati istom vrijednosnom sustavu, konceptu znanja, svjetonazoru i globalnom kulturnom modelu kojemu pripada i škola. A svijet čijim je dijelom suvremena škola je svijet *moderne*; nastao iz osjećaja ljudske samodovoljnosti, negacije Vrhunaravnog i zaborava svetog, iz ideje da je čovjek jedini tvorac povijesti i gospodar postojanja. On je znak pobune protiv Boga i Njegovog prisustva u svijetu ljudskoga opstanka. Takvim svijetom i svim oblicima njegove svijesti vladaju navlastito ljudske vrijednosti i njihove *konsekracije* poput: razuma, znanosti, napretka, demokracije, sekularizma.

U njemu je nastao i poseban koncept znanja i obrazovanja, koji je odvojen od svetosti i religijskih formi svijesti. Stoga mu je tuđa ideja Boga i osjećaj

za multiple realnosti. Znanost, kao najdominantniji oblik svijesti ovoga svijeta, scijentificirala se i apsolutizirala; postala je *nezakonit* nadomjestak za religiju. Ona je nastojala prisvojiti njen dignitet, što znakovito izražava maksima: *Extra scientiam nulla salus* (Nema spasenja izvan znanosti). Obrazovanje svojstveno sekularnoj kulturi karakterizira naglašena skolonost obrazovnom pragmatizmu i pozitivizmu, funkcionalizmu, materijalizmu i neutralizmu, što posljedično potiskivanju moralnih i duhovnih vrijednosti, gubitkom osjećaja za izvančulne realnosti, te transformacijom škole u ustanovu u kojoj je sve manje moguć čovjek. Pedagogija ovakve škole nerijetko se izmeće u *pedagogiju zaboravljenog čovjeka*.

Obrazovne institucije svijeta moderne očituju sukob između znanja i religije, svjetovnog i duhovnog, između zemlje i Neba, čovjeka i Boga. One su “u stanju neprekinute suprotstavljenosti religijskim institucijama, čak i nekadašnjim formama humanizma koji je ljudska bića razumijevao kao cjelinu koju čine razvijene ne samo mentalne nego i duhovne sposobnosti.”⁸

Sve je više mislilaca postmoderne koji pitaju: čemu ovakav, u sebi podijeljen i sa sobom sukobljen, svijet; čemu svijet u kojem je čovjek suprotstavljen svojoj duhovnoj biti i *ontičkom aprioriju*; u kojem je zaboravljen kao integralno biće? Čemu svijet iz kojeg tako predugo odsustvuje Bog, a odsustvuje iz svih oblika života: iz politike, ekonomije, zakonodavstva, odgoja i obrazovanja, komunikacija (između ljudi, naroda i njihovih kultura); odsustvuje iz čovjeka, njegovog mišljenja, znanosti, umjetnosti, morala, čak ponekad i iz religije.

Ne može se ignorirati činjenica da su se upravo u takvom svijetu dogodili najsvirepiji i najrazorniji ratovi u povijesti, planirane masovne smrti u i izvan koncentracijskih logora i gulaga, Auschwitz, Hiroshima, Srebrenica; razaranja i skoro potpuno iščeznuće porodice i bezosjećajnost prema najbližima; brutalno nasilje nad prirodom sa nesagledivim posljedicama, genetički inženjering, manipulacija religijom, humanizmom, ljudskim pravima, znanostima i tehnikom itd.

Ma koliko izgledalo paradoksalno i Vjeronauka kao školski predmet djelo je sekularne stvarnosti i njene protivriječne fenomenologije. Pa ipak, ona svojim porijeklom i sadržajem pripada bitno drukčijem svijetu. Ona se u tokovima religijske misli

mutatis mutandis razumijeva kao svijet koji je zasnovan na *transcendenciji* i ostvaren iz neposrednog zahtjeva duha. Njegovi mnogoliki izrazi nastali su pod presudnim utjecajem različitih oblika vjerske i religijske svijesti.

Već ovom činjenicom Vjeronauka otkriva vezu između ova dva inače suprotstavljena svijeta i ukazuje na stanovite mogućnosti dijaloga, međusobnog razumijevanja i suradnje na rješavanju bitnih pitanja današnjice.

Svijetu⁹ kojemu iznutra pripada Vjeronauka, modelu sekularne kulture i duhu moderniteta, suprotstavljaju se kulture koje su nastale na ideji Boga, na *osjećaju* da je čulni svijet samo neznatni dio stvorenih realnosti čiji je apsolutni Tvorac, Uzdržavatelj i Opskrbitelj Jedan Bog. Svim tokovima i oblicima ovih svjetova kulture struji ova duhovno nadmoćna svijest i u bitnome ih određuje. On se, osobito u svojoj tradicionalnoj formi, doimlje kao integralna cjelina, čije su “sve sastojnice: materijalne, strukturalne ili pak odnosne, povezane jednim vrhovnim principom.”¹⁰ U islamskoj kulturi, primjerice, taj sveobjedinjujući princip jeste *Tawhid*, koji se “muslimanu nadaje kao vodič i mjera u susretu sa drugim religijama i civilizacijama, s novim datostima ili okolnostima”.¹¹

Koncept znanja i obrazovanja koji je imanentan ovome svijetu bitno se razlikuje od sekularnog koncepta i jasno mu je suprotstavljen. Ovdje se znanje ne zasniva samo na ljudskim spoznajnim moćima nego i “na intelektu koji pripada nadljudskoj razini stvarnosti”¹² i koji prosvjetljujuće djeluje na ljudski um. U osnovi ono je neodvojivo od svetosti i religijskih formi svijesti. Sa stanovišta ovako razumijevanog znanja, osobito opasnim za cjelovit odgoj čovjeka smatra se sklonost moderne znanosti redukcionizmu. Ona “reducira metafiziku u psihologiju, psihologiju u biologiju, biologiju u hemiju i hemiju u fiziku, pa, prema tome, reducira sve elemente realiteta do najnižeg nivoa manifestacije, do fizičke ravni”¹³, proizvodeći time, najprije, posredstvom školske nastave - koja je zasnovana na njenoj epistemološkoj osnovi - nesagledivo pogubne posljedice u svijesti ljudi.

Obrazovanje, koje je utemeljeno na ovom (duhovnom i religijskom) konceptu znanja, čovjeka razumijeva kao nepretrgnuto jedinstvo duhovnog i tjelesnog, božanskog i ljudskog, nebeskog i zemaljskog. Stoga, ono pretendira biti integralan

proces koji, budući da obuhvata cijelu ljudsku osobu, ne prihvata svodenje tek na dimenziju poučavanja ili prenošenja informacija. Učitelj ovdje nije samo prenositelj znanja nego oplemenitelj duše i "graditelj" cjelovite učenikove osobe.¹⁴

U naznačenom kontekstu - koji u osnovi odražava tipične hermeneutike i principe, stoljećima vladajućih odnosa između ova dva svijeta kultura - jedan svijet je uglavnom razumijevan kao svijet istine, svjetlosti i dobra, a drugi kao svijet zablude, mraka i zla. Nisu li odnosi između ovih svijetova, koji bezmalo čine ukupnost stvarnosti moderne povijesti čovjeka, odveć uvjetovani mentalitetom sukoba i opterećeni kategorijama negativiteta. Svijet *drugoga* je skoro uvijek i svijet zla, a samo vlastiti svijet je svijet dobra. Diktatu(ri) ovakve logike izmiču tek rijetki. Ona i danas skoro podjednako vlada kako sekularnim tako i institucionalno-religijskim obrascima razumijevanja drugoga. Odstupanja se događaju, uglavnom, na razini modaliteta i kozmetičkog umijeća.

Usljed suprotstavljenosti dviju različitih kulturnih paradigmi, dviju nepomirenih struktura svijesti (a suprotstavljaju se ne samo u školi nego i u porodici i samome čovjeku) djeca postaju frustrirani recipijenti ambivalentnih vrijednosti kojima ne mogu obvladati i izlažu se prijetnji cijepanja vlastite osobe.

Da li je ovakva logika, na njoj zasnovani obrasci ponašanja i odnosa prema drugome, održiva sa stanovišta razumijevanja Boga kao apsolutnog Tvorca, Uzdržavatelja i Opskrbitelja svega što jeste: pojavnog i skrivenog, duhovnog i svjetovnog, tvarnog i netvornog (što je osnova vjerovanja svih Naroda Knjige); sa stanovišta razumijevanja čovjeka kao integralnog bića koje, dakle, čini jedinstvo duhovnog i tjelesnog; sa stanovišta primordijalnih oblika vjerske svijesti i vjerodostojnih značenja univerzalnog smisla božanske Upute. Na koncu, da li je održiva ovakva logika sa stanovišta, nikad neizvjesnije, budućnosti čovjeka i njegovog svijeta?

Možemo li - mimo i ponad naših samoobmana, institucionalno konsekriranih formi religiozne svijesti, nanosa čovjeka i povijesti na primordijalnu osnovu vjere - dospijevati do, svim ljudima zajedničkih, duhovnih vrela i "prepustiti" se njihovom *svetopočetnom* oslovljavanju? Možemo li na ovim ili, pak, drugim osnovama univerzalnih značenja početi graditi "novu povijesnu svijest" koja

bi bila kadra prevladavati suprotstavljenosti duha i tijela, svjetovnog i religijskog, fizičkog i metafizičkog i zasnivati nove obrasce odnosa među ljudima i njihovim različitim svjetovima kultura?

U praskozorju skoro svih velikih vjerodostojnih tradicija mišljenja, nepomućenih vrela vjerske svijesti i duhovnih iskustava sadržana su načela *jedinstva*, kao osnove za nadilaženje mentaliteta sukoba i uvažavanja drugoga; za građenje svijeta *jedinstva različitosti*, kao svijeta budućnosti.

Suglasno intelektualno i moralno bliskom mi stavu o potrebi prevladavanja mentaliteta sukoba, u čovjeku i izvan njega, nadilaženju pogubne logike rascjepa i međusobne suprotstavljenosti duha i tijela, sakralnog i svjetovnog, Božanskog i ljudskog, te potrebe otvaranja prema drugome; potrebe njegovog susretanja, upoznavanja i dijaloga s njim, razumijevam mjesto i značenje Vjeronauke i nove nastavne discipline unutar školske nastave i našeg bosanskohercegovačkog multikulturalnog prostora.

Vjeronauka - koja je ponovo uvela ideju Boga u školu, otpočela je rehabilitiranje svijesti o važnosti integralnog odgoja i fundamentalnog značaja moralnih i duhovnih vrijednosti u njemu - i nova nastavna disciplina ne smiju biti suprotstavljene; odavati duh netrpeljivosti i sukoba. One bi, ponajviše, trebale njegovati osjećaj *jedinstva različitog*, suradnički se odnositi jedna prema drugoj, biti korektiv i pomagateljice u ispunjenju temeljnog cilja svakog zdravog odgoja i obrazovanja: izgradnje i oplemenjivanja cjelovitog čovjeka, koji će iz svoje ljudske zrelosti i dostignutog humaniteta stupati u razgovore sa drugim ljudima, upoznavati ih i s njima zajedno stasavati za suživot i građenje zajedničkog životnog prostora.

Da li se krećemo u ravni punoljetne svijesti, elementarne odgovornosti i brige za našu zajedničku budućnost ukoliko ustrajavamo na suprotstavljanju, a ne suradnji, razlici, a ne i sličnosti, zatvaranju i isključivosti, a ne otvaranju, uvažavanju i dijalogu između religija, naroda i njihovih kultura? Može li svijet današnjice prevladati mentalitet sukoba, koji se proširio do te mjere da je i čovjeka, u njemu i izvan njega, suprotstavio samome sebi?

Neki mislioci današnjice poput Lestera Pearsona i Hansa Künga smatraju da su nam preostale tek dvije mogućnosti: mogućnost dijaloga i uvažavanja *drugoga* ili mogućnost katastrofe i samouništenja. Da li smo na razini svijesti da živimo

u dobu “u kojem će različite civilizacije morati naučiti živjeti jedna uz drugu u mirnoj razmjeri, učeći jedna od druge, uzajamno proučavajući povijest, ideale, umjetnost i kulturu drugih, obogaćujući svoje živote. Drugi put u ovom prenapućenom malom svijetu je nerazumijevanje, napetost, sukob i katastrofa”.¹⁵ Koji smo put mi spremni odabrati?

ZAKLJUČAK

Kao što sam već rekao, predložena sintagma (“Kultura religija”) za imenovanje nove nastavne discipline čini mi se nedovoljno prikladnom. Međutim, nakon što postane razvidniji njen cilj, temeljni sadržaji i zadaci nedoumice u vezi s nazivom bit će, svakako, znatno manje.

Pa ipak, makako bila imenovana nova nastavna disciplina, ona će svojim nazivom i predmetnim sadržajem trebati uvažavati iskustva evropske i naše odgojno-obrazovne tradicije, priskrbiti sebi znanstveni legitimitet i epistemološku utemeljenost.

Raison d’être novoga predmeta obitava u njegovom cilju. Ako je njegov cilj omogućiti upoznavanje kultura religija, osobito naroda koji žive u Bosni i Hercegovini, to nije dovoljno. Jer znanje nije, kao što je mislio drevni grčki filozof Sokrat, *dobro* samo po sebi. O tome sasvim nedvojbeno svjedoče i tragična iskustva našega doba. Ono ima potpunog smisla tek ukoliko je moralno zasnovano i duhovno oplemenjeno.

Nova nastavna disciplina - koja, čini mi se, navješćuje senzibilitet za duh postmoderne i strujanja unutar suvremene *ekumene* - može imati korisnu ulogu u razvijanju osjećaja za *ekologiju uma*, za vrijednosti *drugoga* i *jedinstvo različitoga*; u razvijanju smisla za dijalog i suradnju u rješavanju zajedničkih pitanja života i našega svijeta. U tom pogledu ona može doprinosti prevladavanju vladajućeg *mentaliteta sukoba*, građenju pretpostavki za razumijevanje i dijalog, ne samo između religija i njihovih svjetova nego i između sekularnih i duhovno-religijskih formi kulture.

Da bi dosegla naznačeni smisao “Kultura religija” treba razviti suradnju sa ostalim nastavnim predmetima, osobito sa Vjeronaukom. One jedna drugoj ne bi smjele biti prijetnja nago dopune, suradnice i pomagateljice. Vjeronauka, budući da su joj svježa iskustva, može pomoći “Kulturi religija” u privikavanju na školski ambijent, stjecanju

povjerenja kod učenika i roditelja, ostvarenju zajedničkih odgojno-obrazovnih zadataka i stjecanju moralnog, duhovnog i kulturnog kredibiliteta.

Uvođenje Vjeronauke u škole je najznačajniji duhovno-kulturni događaj u novijoj povijesti našega školstva. Ona ponovo uvodi ideju Boga u obrazovanje, priskrbljujući joj tako status javne vrijednosti; preuzima važnu ulogu senzibiliziranja učenika za postojanje natčulnih, metafizičkih stvarnosti i suprotstavlja se, inače pogubnom, svođenju znanja na najnižu razinu fizičke manifestacije Realnosti. Ona bi - ukoliko joj posvetimo dovoljnu pažnju i ne budemo je razumijevali samo iz neprevladanih predrasuda sekularne kulture i, u tokovima moderne nastalih kategorijama negativiteta - mogla biti glas duhovnog smisla, moralne krjeposti, ljubavi i osjećaja za drugoga; mogla bi biti zahtjev za integralnim odgojem i obrazovanjem koje bi bilo zasnovano na svijesti da čovjek nije vezan samo za “tamu” zemlje nego i za svjetlost Neba, da je biće jedinstva duhovnog i tjelesnog, dakle jedinstva onih vrijednosti i nagruća bez kojih potpun čovjek nije moguć.

Vjeronauka, također, ima najveće značenje za susret učenika sa samim sobom, čime je u funkciji građenja temeljne pretpostavke za susret s *drugim*. Nema puta prema drugome bez prethodno savladanog puta prema sebi. Ko se sa sobom nije susreo i sebe sebi otkrio nemoćan je smisljeno se susretati i upoznavati s *drugim*. Ako “Kultura religija” želi pripremiti učenika za susret i upoznavanje sa religijama i kulturnim tradicijama drugih naroda, Vjeronauka joj može pomoći da za to osigura prvu temeljnu pretpostavku.

Zauzimanja za “izbacivanje Vjeronauke iz škole” (kao da je vjeronauka opasan teret kojeg se treba što prije osloboditi) - što se posljednjih mjeseci često moglo čuti - ili suprotstavljanja ideji upoznavanja religija i kulturnih tradicija drugih naroda i posredstvom primjerenih sadržaja školske nastave - makar dolazilo i od najglasnijih proklamativnih zagovornika demokracije i ljudskih prava - po mom sudu, nadaju se neodmjereno, kratkovidno i retrogradno; ispod su razine demokratske svijesti, ideje dijaloga i temeljnih načela humaniteta.

Bilješke

- 1 Lešek Kolakovski, *Religija*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1987., str. 33.
- 2 Dvojica američkih kulturnih antropologa L. A. Kroeber i C. Kluckhohn u svom djelu *Culture, a Critical Review of Concepts and Definitions* (Vintage Book, New York, 1963.), navode više od 160 različitih definicija kulture. Engleski etnolog E. B. Tylor u djelu *Primitive Culture* (prvi put objavljenom 1871.) prvi je dao potpuniju i znanstveno utemeljenu definiciju kulture. Ona i danas ima stanovitu znanstvenu vrijednost. Tylor kulturu definira kao "složenu cjelinu koja uključuje znanje, vjerovanje, umjetnost, moral, pravo, običaje i sve druge sposobnosti i navike koje je čovjek stekao kao član društva". (Navedeno po: Edvard Kale, *Povijest civilizacija*, Školska knjiga, Zagreb, 1990., str. 9.) Po jednoj drugoj definiciji "kultura je izričaj identiteta jedne ljudske zajednice. Ona ukazuje na delikatnu strukturu satkanu od običaja, simbola, umjetničkih izričaja, instrumenata, pravila ponašanja, institucionalnih i moralnih vrednota, preko kojih ljudska zajednica uređuje svoj odnos prema prirodi, prema drugim zajednicama, prema cijeloj zbilji. Pomoću procesa socijalizacije i tradicije, prenosi se kultura na sljedeće naraštaje (...) razumjeti jednu kulturu znači razumjeti jezik, povijest, obiteljske modele, religiju... određene zajednice." (Raiser, K., *Gospel and Cultures*, u: "International Review of Mission" (1994)331, 623.) Uprkos velikom broju različitih određenja *kulture* nedvojbeno je da je ona navlastito djelo čovjeka. Čovjek je jedino biće sposobno za građenje vlastitih svjetova kulture. On u njih unosi svoja vjerovanja, snove i svoja nadanja; u njenim mnogolikim ostvarenjima ozrcaljuju se moći i karakter njegovog duha; očituje osobitosti njegovog razumijevanja čovjeka, svijeta i Boga. Otuda jedino čovjek i jeste, među svim stvorenjima u kozmosu, *biće kulture*.
- 3 Etimologija pojma *religija* nije sasvim precizno razriješena. M. T. Ciceron npr. izvodi ovaj pojam iz latinskog glagola *relegre*, što znači ponovno birati, pažljivo se odnositi. Neki drugi autori smatraju da se ovaj pojam može izvesti od glagola *religare* (vezati, graditi sponu) ili *reeligere* (ponovno izabrati). Toma Akvinski, naprimjer, religiju određuje kao čovjekovo ispravno usmjerenje prema Bogu ("ordo hominis ad Deum", *S. Th. II, II, 81, 1*), a Mircea Eliade i Rudolf Otto kao susret i iskustvo svetog. Skoro u svim definicijama religije ističe se čovjekova vezanost za nadnaravno, božansko biće i njegova težnja da posredstvom religije transcendiraju puku empirijsku stvarnost. U novije vrijeme religija gubi svoja tradicionalna značenja i sve više semantikom svoga pojma očituje prilagodljivost suvremenom, sekularnom svijetu. Danas je sve više autora koji smatraju da je potrebno razlikovati pojmove *religija* i *vjera*. Prvi pojam je opterećen ljudskim nanosima i razumijevanjima Božije Riječi. Religija je ono što je čovjek učinio od vjere, njena institucionalna forma. A vjera je ono što je Bog objavio čovjeku kao Svoju Istinu. Ona je *milosni dar* Božiji i odgovor ljudske duše na Njegov poziv. Vjera je lični, ničim neisposredovani odnos prema Bogu i Njegovoj objavljenoj Riječi. Stoga se vjera može razumijevati kao ničim isposredovani put k Bogu i vrelo Njegove prosvjetljujuće istine, a religija kao isposredovana, institucionalna forma vjere koja ne otkriva uvijek, nego, naprotiv, i skriva njene istine.
- 4 Jakov Jukić, Lica i maske svetoga, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1997., str. 23-24.
- 5 Lešek Kolakovski, *Religija*, str. 33.
- 6 Osjećaj za ove distinkcije nužan je ne samo da bi se umanjila prijetnja akulturacije slabih ili potiranja njihovih kulturnih identiteta nego i da bi se osigurala bitne pretpostavke za djelotvorniji dijalog između ovih različitih svjetova kultura.
- 7 Razlikujem pojmove *povijest* i *historija*, budući da izražavaju dva različita načina povijesnog događanja. Pri njihovom razumijevanju uvažavam distinkcije i značenja koja proistječu iz iskustava njemačkog jezika, a koja su se možda i najjasnije definirala u suvremenoj egzistencijalnofilozofskoj i teološkoj misli. Historiju (*njem. Historie*, pridjev: *historisch*) razumijevam u smislu onoga što se dogodilo u prošlosti. To je bila i prošla povijest. Povijest u smislu pripovijedanja. Njenim događajima se bavi historiografija. A *povijest* (*Geschichte*, pridjev: *geschichtlich*) razumijevam kao ono što je bilo ali nije i prošlo, te stoga ima važnost za sadašnjost i značenje za budućnost. To je živa, djelatna povijest koja nas oslovljava i određuje kako u našoj sadašnjosti tako i u našoj budućnosti.
- 8 Seyyed Hossein Nasr, *A Young Muslim's Guide to the Modern World*, The Islamic Texts Society, Cambridge, 1993., str. 215.
- 9 Ovdje mislim na one svjetove kulture koji su ili nastali na matrici Božije Riječi i ibrahimovske tradicije ili su njome inspirirane.
- 10 Isma'il R. al-Faruqi, *The Cultural atlas of Islam*, Macmillan Publishing Company, New York, 1986., str. 77.
- 11 Ibid, str. 77.
- 12 Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, El-Kalem, Sarajevo, 1994., str. 98.
- 13 Seyyed Hossein Nasr, citirano prema: Murad Hofmann, *Islam kao alternativa*, Bemust, Sarajevo, 1996., str. 67.
- 14 Tradicionalni islamski obrazovani sistem, primjerice, nikada nije, kako misli poznati suvremeni islamski mislilac S. H. Nasr, "odvajao obučavanje uma od obučavanja uma i cijeloga bića osobe. On nikada nije smatrao prenošenje znanja ili posjedovanje znanja legitimnim, bez posjedovanja odgovarajućih moralnih i duhovnih kvaliteta. Ustvari, posjedovanje znanja bez ovih kvaliteta smatra se opasnim." Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 119.
- 15 Lester Pearson, *Democracy in World Politics*, Princeton University Press, Princeton, 1955., str. 83-84. Citirano po: Samuel P. Huntington, *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, Izvori, Zagreb, 1998., str. 391.